

О. А. Трофимчук,
здобувач, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-8489-6443

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.206

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В ХХІ СТОЛІТТІ

О. Trofymchuk,
applicant, SO "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine"

STATE REGULATION OF ECONOMY: THEORETICAL RETHINKING IN THE XXI CENTURY

Здійснено переосмислення суті, ролі та функцій держави та державного регулювання економіки в розрізі основних теоретичних та практичних проблем сучасної економічної науки. Розглянуто основні теоретичні концепції щодо ролі та функцій держави в економіці, які є елементами сучасного наукового світогляду. Показано теоретичні недоліки неоліберальної концепції та її невідповідність реальній економічній дійсності, зокрема положення щодо негативного відношення до державного регулювання економіки. Обґрунтовано підхід, у якому економічні інтереси суспільства як цілого не є простим зведенням індивідуальних вподобань, а носієм таких загальних інтересів є держава. На основі концепції сумісно-розділеної діяльності розкрито сутність державного регулювання економіки в контексті економічних функцій держави як носія інтересів суспільства загалом, де воно проявляється в якості підфункції економічного регулювання в межах функції задоволення економічних потреб суспільства як цілого, що являє собою кардинально новий підхід, застосований у дослідженні цієї наукової проблематики. Розкрито тісний взаємозв'язок підфункції економічного регулювання із економічними функціями держави як носія загальних суспільних інтересів та їх підфункціями. Обґрунтовано комплементарний характер взаємодії ринкового механізму та державної регуляції, чим доведено необхідність їх узгодження, а не протиставлення. Розкрито можливі варіанти подальшого розвитку пануючих поглядів щодо ролі держави в економіці та державного регулювання економіки. Виділено основні напрями трансформації державного регулювання економіки в умовах неоліберального глобалізму, необхідні для забезпечення всебічного, сталого та інклюзивного розвитку.

According to the theoretical and practical problems of modern economic science, the profound rethinking of the essence of state regulation of the economy has been made in this study as well as of its role and functions. The principal modern theoretical thoughts and concepts about the role and functions of the state in the economy, that determine the modern scientific worldview, have been discussed in this article. The theoretical shortcomings of the views of neoliberal ideas' apologists and their inconsistency with the economic reality have been shown, in particular regarding the role and functions of state regulation of the economy. The new approach to the economic interests of society as a whole has been developed, and it has been shown that such society's interests cannot be treated as a simple summary of individual preferences. Based on the concept of jointly-divided activities it has been revealed the essence of state regulation of the economy in the context of economic functions of the state as a carrier of general public interests, namely as a subfunction of economic regulation within the function of meeting the economic needs of society as a whole. This approach is new in economic science and has never been used in the studies on the related topic. The tight connections between the sub-function of economic regulation and the other economic functions of the state as a bearer of general public interests and the corresponding sub-functions have been revealed. The complementary nature of the interaction of the market mechanism and the state regulation has been substantiated in the article, which proved the need for their coordination, not opposition. The study also revealed possible options for further development of the prevailing

views in economic thought on the role of the state in the economy and state regulation of the economy. This article identifies three main areas of transformation of state regulation of the economy, which are necessary steps in the context of neoliberal globalism in order to ensure comprehensive, sustainable, and inclusive economic development of the world and national countries.

Ключові слова: глобалізм, державне регулювання економіки, економічні функції держави, загальні суспільні інтереси, концепція комплементарності ринку та держави, концепція сумісно-розділеної діяльності, неоліберальна концепція.

Key words: economic state functions, general public interests, globalism, neoliberal concept, state regulation of economy, the complementary concept of market-state interaction, the concept of jointly-divided activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ортодоксальна неоліберальна течія економічної думки показала нездатність забезпечити сталий інклюзивний розвиток економіки на глобальному та національному рівнях. По-перше, неолібералізм повністю дискредитував себе в контексті Глобальної кризи 2008 року, наслідки якої відчуваються досі [13]: (1) політика, яка покладалася на його теоретичні засади, стала її причиною; (2) він виявився неспроможним прогнозувати, до останнього моменту запевняючи, що з економікою усе добре; (3) його рекомендації не в змозі адекватно вирішувати проблеми криз і тому на практиці використовуються чужорідна для нього ідея активного державного втручання. По-друге, сучасний мейнстрім став фундаментом для ряду негативних тенденцій останніх десятиріч, не маючи при цьому внутрішнього потенціалу боротьби з ними. Серед основних таких трендів є: (1) посилення нерівності розподілу доходів та багатства на національних та глобальному рівнях; (2) гіпертрофований розвиток фінансового сектору, що ставить під загрозу соціально-економічний розвиток взагалі; (3) неефективне природокористування та загострення екологічних проблем; (4) ТНК та розвинені країни продовжують отримувати вигоди за рахунок інших економічних суб'єктів, при цьому неолібералізм часто робить спроби виправдати такий стан речей; (5) поляризація економічного розвитку країн тощо. По-третє, застосування неоліберальних рекомендацій щодо державного регулювання економіки в період переходу на "цілющі" ринкові засади закінчилося рядом провальних політик у країнах колишнього СРСР, Латинської Америки та інших. Потрібно переглянути теорію, якщо її застосування постійно породжує серйозні проблеми на практиці, та створити конструктивну альтернативу їй. Цим визначається необхідність глибокого теоретичного переосмислення державного регулювання економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти державного регулювання економіки є об'єктом наукових інтересів багатьох вчених сучасності. В процесі дослідження було здійснено аналіз значної кількості наукових праць, який частково представлено в межах викладення основного матеріалу даної статті. Водночас серед сучасних дослідників даної проблематики, необхідно виділити таких: О. Білоус, В. Бодров, І. Валерстайн, А. Гальчинський, В. Геєць, Дж. Гелбрейт, А. Гриценко, Р. Грінберг, П. Єщенко, М. Зверяков, Ю. Кіндзерський, Г.ж. Колодко, К. Крауч, Дж. П. Кругман, В. Мандибур, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Р. Райх, Д. Родрік, О. Рубінштейн та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Вищезазначені проблеми є результатом практичного застосування теоретичних ідей неолібералізму щодо взаємодії ринкового механізму та державної регуляції.

Зважаючи на це, метою дослідження є глибоке теоретичне переосмислення державного регулювання економіки. Для цього не достатньо рухатися в руслі традиційної дискусії щодо взаємодії ринку та держави, а також щодо співставлення кейнсіанства та монетаризму. Такий підхід заводить науку в ряд теоретичних пасток, що по суті спрощують та викривляють розуміння складної економічної реальності. Основним завданням цього дослідження є обґрунтування альтернативної теоретичної концепції державного регулювання економіки через його переосмислення в контексті економічних функцій держави як носія загальних економічних інтересів суспільства.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ

Передусім варто розібратися із ключовою категорією даного дослідження. Науковий термін "державне регулювання економіки" (ДРЕ) не має однозначного тлумачення, оскільки різні вчені дають відмінні його трактування, спираючись на "вузьке" та "широке" розуміння та застосовуючи різні підходи (інституціональний, функціональний тощо). Один і той же науковець може застосовувати це поняття в різних контекстах, маючи на увазі не повністю однакові його смисли. ДРЕ може визначатися через такі ключові слова, як "система заходів", "діяльність", "сукупність форм та методів", "вплив", "набір інструментів", "система відносин" тощо. Мета даного дослідження вимагає чіткого розуміння даної категорії.

Державне регулювання економіки є діяльністю держави, що здійснюється за допомогою наявних у неї інструментів та з метою цілеспрямованого впливу на структурні складові економіки країни та їх динаміку, відповідно до поставлених цілей. Варто виділити декілька важливих моментів. По-перше, цілеспрямованість впливу означає, що держава здійснює певні заходи, розуміючи чого вона хоче досягнути. Державним регулюванням економіки є лише ті дії, які безпосередньо мають на меті вплив на економіку. Наприклад, виплата заробітної плати державним чиновникам не є проявом ДРЕ, хоча відбувся вплив на сукупний попит. Вплив на економіку відбувається практично будь якими діями держави, однак не всі дії держави можна трактувати як ДРЕ. По-друге, ДРЕ є наслідком застосування певних інструментів, адже для будь якого впливу необхідно мати інструментарій. По-третє, таке регулювання спрямоване на досягнення певних цілей, що проявляється у перманентному прагненні рухатись від наявного стану до бажаного. ДРЕ не можливе без розуміння того, що є зараз, та того, що є бажаним. По-четверте, ДРЕ не є дискретним чи тимчасовим (на відміну від деяких його конкретних проявів). Його потрібно сприймати як постійну динамічну взаємодію наявного, досягнутого та бажаного, оскільки цілі ДРЕ: (1) змінюються під впливом переосмислення бажаного або обставин; (2) є дуже

різноманітними і не можуть бути досягнуті одночасно; (3) часто мають динамічний характер.

Вищеведене визначення ДРЕ сформульоване в контексті критерію безпосередньої спрямованості на усвідомлене регулювання економіки. По-перше, держава має певну інформацію про економіку. По-друге, обов'язковим є наявність бачення того, як і за допомогою чого потрібно впливати на економіку. Враховуючи це, державним регулюванням економіки є усвідомлені дії держави, основною метою яких є зміна параметрів функціонування економіки.

Водночас варто дати визначення у так званому "широкому" розумінні із поєднанням безпосередніх та допоміжних аспектів державного впливу на економіку. В соціальному русі матерії практично все впливає на все і будь-які дії держави в якійсь мірі впливають на економіку. Серед усього виру таких впливів варто виділити: (1) вищезазначені безпосередні усвідомлені дії держави з метою впливу на економіку та (2) ті, що уможливають або допомагають реалізувати цілі вищезазначених безпосередніх дій. Поєднання цих двох аспектів впливу держави на економіку, дозволяє нам усвідомити "широке" визначення ДРЕ. Наприклад, звинувачувальний вирок у справі про ухилення від сплати податків є безпосередньо направленим на здійснення правосуддя. Судді не думають про регулювання економіки і це не може розглядатися як ДРЕ в безпосередньому контексті. Проте в якості допоміжних превентивних цілей, дані дії позитивно впливають на реалізацію законодавчих норм, які результатом безпосереднього ДРЕ та проявом економічної функції держави щодо встановлення правил поведінки економічних суб'єктів. Такі дії суддів можуть розглядатися як прояв ДРЕ в "широкому" контексті.

Для кращого розуміння сутності ДРЕ потрібно проаналізувати його в контекстах економічних функцій держави. Нижче наведено основні теоретичні погляди та ідеї щодо функцій держави в економіці та ДРЕ, які визначають сучасний науковий світогляд.

Представники західного напрямку економічної науки (Економікс) орієнтиром функціонування економіки часто вважають парето-ефективний стан, при якому неможливо збільшити рівень задоволення одного суб'єкта, не зменшуючи рівень задоволення інших. Лауреат Нобелівської премії Дж. Стігліц виділив шість обставин, за яких ринок не є парето-ефективним і потребує урядового втручання. Відповідно до його логіки міркувань, функціями держави є [12, с. 103—113]:

- 1) забезпечення конкурентних умов;
- 2) виробництво суспільних благ;
- 3) усунення та/або компенсація зовнішніх ефектів;
- 4) вирішення проблеми неповних ринків;
- 5) боротьба з проблемою асиметричності інформації;
- 6) регулювання таких явищ, як інфляція, безробіття та циклічні коливання.

Американський вчений виділив ще два аргументи на користь державного втручання, навіть коли економіка і була б парето-ефективною, а саме [12, с. 113]:

- 1) необхідність розподілу доходів, адже парето-ефективність нічого не говорить про економічну диференціацію суспільства;
- 2) державний патерналізм щодо забезпечення необхідними товарами у випадках, коли особа може не діяти відповідно до реальних власних інтересів (вживання наркотиків, небезпечне водіння автомобілем тощо).

Вищезазначені дисфункції часто називають "провалами" або "фіаско" ринку. Водночас відомий вітчизняний економічний теоретик А. Гриценко чітко обгрунтовує те, що вживання терміну "провали" не є теоретично правильним. Справа в тому, що західна наукова думка виходить з того, що ринок є саморегулюючою системою, яка здатна підтримувати рівновагу. "Її нездатність вирішувати деякі питання названо провалами ринку, які

повинна компенсувати держава. Такі уявлення про ринок і державу є проявом ринкового фундаменталізму: спочатку ринку приписується внутрішньо неприйнятна йому функція загального саморегулювання економічної системи, а потім з'ясується, що він робити це не здатний. Тому "провали ринку" — це категорія, що віддзеркалює викривлення дійсності в теорії, теоретична аберация, що існує тільки у головах теоретиків. Це все рівно, що вважати провалом бегемота його невміння літати. Насправді, ринок і держава виконують свої специфічні взаємодоповнюючі функції. Ніяких провалів ринку в економічній реальності не існує" [4].

Дж. Стігліц також виокремив систематичні недоліки держави у сфері прийняття та реалізації рішень на основі суспільного вибору та із застосуванням політичних механізмів [12, с. 33—34]:

1. Обмеженість та неповнота інформації.
2. Недосконалість політичного процесу.
3. Бюрократизація державного апарату.
4. Нездатність повністю передбачати наслідки власної діяльності.

Ідеї Стігліца поглиблюють розуміння проблеми поєднання ринку та держави. Однак недоліком такого підходу є те, що він спирається на емпіричні узагальнення тих завдань, які вирішує держава в економіці, і не торкається її суті як економічного агента суспільства [4]. Головним висновком із вищеведених міркувань Стігліца є те, що ні ринкова саморегуляція, ні державна регламентація нездатні самостійно забезпечити повноцінний та всебічний розвиток суспільства.

Щодо необхідності реалізації економічних функцій держави цікавими є ідеї вітчизняного економіста П. Єщенко. Він зазначає, що сучасна господарська практика доводить ефективність і доцільність використання економічних функцій держави, які можна розділити на ринкові і неринкові. Нижче викладена детальна аргументація науковця [5].

Економічні функції держави, по-перше, обумовлюються суперечностями ринку, зазначає вчений. Розглядаючи ринок як об'єктивно необхідне і неминуче поєднання конкуренції і монополії та визнаючи, що підтримка такого стану неможлива без зовнішнього регулювання (адже конкуренція з часом переростає в монополію), найпершими завданнями держави в ринковій економіці є здійснення двох чисто ринкових функцій: (1) захист конкуренції, щоб не дати конкуренції переростати в монополію; (2) регулювання монополії в напрямі максимально можливої відповідності інтересам більшості суспільства.

По-друге, на думку вітчизняного науковця, економіка і функції держави — це далеко не тільки ринок, який є лише однією із форм функціонування економіки. З цього випливає необхідність реалізації таких економічних функцій держави: (1) регулювання неринкового сектора економіки; (2) займатися тим, чим ринку займатися не вигідно (малоприбуткові і збиткові виробництва); (3) здійснювати те, чим ринок займатися не буде та не бажає, але існує реальна потреба у цьому.

По-третє, як зазначає П. Єщенко, економічні функції держави впливають з того, що суспільство — це не тільки економіка і тим більше — не тільки ринок. Такі економічні функції держави пов'язані, з одного боку, з задоволенням неринкових інтересів людей та суспільства та, з іншого боку, з прямим обмеженням антилюдських, антигромадських намірів ринку. Тут вчений виділив три групи функцій: (1) держава повинна займатися тим, куди ринок пускати не можна (армія, держбезпека, митниця, подолання надзвичайних ситуацій тощо); (2) держава повинна створювати та забезпечувати споживання так званих суспільних товарів (освіта, охорона здоров'я, культура, санітарія, запобігання і подолання епідемій тощо); (3) держава зобов'язана проводити соціальну політику, спрямовану на забезпечення проголошених прав людини.

По-четверте, український економіст вважає, що з необхідності і факту міжнародного економічного співробітництва випливають економічні функції держави щодо здійснення зовнішньоекономічної політики.

Необхідно також висвітлити ідеї щодо економічної ролі держави деяких відомих економістів світу, праці яких стали настільними книгами випускників західних вузів. Зокрема економісти П. Самуельсон та В. Нордхауз основні функції держави в ринковій економіці визначили в такому: (1) забезпечення ефективності системи господарювання, (2) справедливості розподілу доходу та (3) сприяння макроекономічному зростанню й стабільності [11, с. 93]. К. Макконнелл, С. Брю основними напрямками діяльності уряду вважали: (1) забезпечення правової бази і суспільної атмосфери, які сприяють ефективному функціонуванню ринкової моделі; (2) захист конкурентного середовища; перерозподіл доходів і багатства; (3) коригування розподілу ресурсів для зміни структури національного продукту; стабілізація економіки та стимулювання її росту [7, с. 94].

Вітчизняні науковці А. Гальчинський та вищезгаданий П. Єщенко звели регулюючі функції держави в ринковій системі до трьох основних [2, с. 229]:

1) законодавча, що проявляється у встановлення "правил гри" для економічних суб'єктів та контролі за їх дотриманням;

2) стабілізуюча, що полягає у забезпеченні макроекономічної рівноваги, високої зайнятості, регулювання інфляції, сталості розвитку тощо;

3) розподільча, яка виражається в двох аспектах: прагнення до справедливого розподілу доходів та ефективного розміщення ресурсів.

Через загострення соціальних та екологічних проблем, а також необхідності переходу від економічного детермінізму до усвідомлення багатомірності розвитку людства, вартими уваги погляди польського економіста Гж. Колодко. Він визначив, що держава повинна забезпечувати збалансований довгостроковий економічний розвиток, в основі якого — три складові [6]:

1) зростання, збалансоване в економічному плані, тобто таке, що стосується ринків товарів і капіталу, інвестицій і фінансів, а також робочої сили;

2) зростання, збалансоване в соціальному плані, тобто таке, що базується на справедливому, суспільно прийнятному розподілі доходів, а також відповідній участі основних груп населення у суспільних послугах;

3) зростання, збалансоване у плані екології, тобто таке, що ґрунтується на збереженні відповідних співвідношень між господарською діяльністю людини і природою.

Держава в ринковій економіці, до якої ми прагнемо, являє собою регуляторний механізм, інституцію. Головним її завданням є узгодження інтересів конкретних осіб, їх груп та суспільства в цілому, а також забезпечення прогресуючого економічного та соціально-культурного розвитку суспільства [8, с. 72]. Під узгодженням мається на увазі не повне врахування усіх інтересів, що є неможливим. Суспільство загалом відрізняється від його індивідів так само, як система не дорівнює сукупності її елементів. Російські вчені Р. Грінберг та О. Рубінштейн зазначають, що "замість спроб штучного вбудовування індивідуумів в соціум (від концепцій Парето до теорії ігор) і передачі їм відповідальності за реалізацію суспільного інтересу (соціалізація індивідуальної корисності), необхідно персоніфікувати носія цього інтересу. В нашій парадигмі ним є держава, яка діє від імені суспільства і виступає в якості одного з суб'єктів ринку" [3, с. 183]. Інтерес держави як носій інтересу суспільства в цілому при цьому може включати в себе компоненти, не включені в систему переваг частини її громадян: "мова йде не про пошук можливості узгодження інтересів окремих індивідуумів, а про потреби суспільства як такого, що в індивідуальних інтересах принципово не виявляється" [3, с. 165]. У цьому

теоретичному підході існують дві системи переваг, але одна з них відноситься до індивідуумів, а інша — до їх сукупності в цілому, при цьому в загальному випадку одна система переваг не зводиться до іншого [3, с. 180].

Перед переходом до більш глибокого аналізу на основі цього підходу, варто виділити ще декілька моментів. По-перше, держава та економіка є результатами взаємовідносин між людьми і у їх дослідженні важливо спиратися саме на соціальну природу людини. По-друге, суспільство не є простою взаємодією егоїстів, хоча рухаючись по стопах Сміта, науковці перетворили "обмінюючого дикуна" в аксіому багатьох наук [9, с. 56]. По-третє, соціальна природа людини є об'єктивним результатом еволюції. Особи без схильності до соціальної взаємодії, не проходили природного відбору. Тому для більшості людей (окрім душевнохворих, які в сучасних суспільствах мають змогу виживати) притаманними є ієрархічний інстинкт, страх в умовах зниження рівня соціальної активності тощо.

Таким чином, для теоретичного переосмислення держави в економіці та ДРЕ вважаємо за потрібне проаналізувати економічні функції держави як виразника загальних інтересів членів суспільства. Методологічною основою такого аналізу є концепцію сумісно-розділеної діяльності як вихідного відношення, із якого історично формуються людина і суспільство як нерозривно зв'язані і суперечливі сторони суспільного прогресу. "Сторона роздільності історично розвивається через розподіл і обособлення праці та знаходить втілення в формуванні ринкових інститутів. Сторона загальності розвивається через кооперацію і усупільнення праці та знаходить втілення в інституті держави. В сучасних умовах інститути ринку та держави є комплементарними (суперечливими та одночасно взаємодоповнюючими і не існуючими один без одного)" [4].

На основі цього підходу А. Гриценко створив класифікацію економічних функцій держави як форм реалізації її економічної сутності, в основі якої лежать три основні економічні функції: 1) монопольного вираження та представлення загальних економічних інтересів усього суспільства (котра включає представницьку підфункцію та підфункцію монопольного вираження економічних інтересів суспільства); 2) задоволення економічних потреб суспільства як цілого (котра включає підфункцію виробництва суспільних товарів та послуг і підфункцію економічного регулювання); 3) захисту суспільних економічних інтересів (що включає підфункцію контролю за дотриманням встановлених правил і норм економічної діяльності та підфункцію здійснення економічних санкцій у випадку порушення встановлених правил і норм економічної діяльності) [4]. Державним регулюванням економіки (в безпосередньому його розумінні, поданому вище) є реалізація саме другої підфункції другої економічної функції держави за класифікацією А. Гриценка. Важливо розуміти взаємозв'язок економічного регулювання із вищенаведеними економічними функціями держави та відповідними підфункціями.

Підфункції, на які поділяється функція задоволення економічних потреб суспільства як цілого, є тісно взаємопов'язаними та переплетеними. По-перше, економічне регулювання також є своєрідним суспільним благом, яке задовольняє суспільні потреби (наприклад, забезпечення конкурентних умов та стабільності банківської системи тощо). Попри це, економічне регулювання все ж є дуже специфічним суспільним благом, яке не схоже на інші та потребує виділення окремою підфункцією в межах функції задоволення економічних потреб суспільства як цілого. По-друге, виробництво суспільних благ (відмінних від блага економічного регулювання) часто є інструментом економічного регулювання. Наприклад, розвиток освіти і науки може здійснюватися з метою структурної модернізації національної економіки, а розбудова інфраструктури може бути інстру-

ментом стимулювання сукупного попиту та збільшення робочих місць. По-третє, економічне регулювання може безпосередньо не проявлятися в звичайних суспільних благах, однак значно впливати на них. Наприклад, функціонування оборонної системи країни не є проявом ДРЕ, але неефективне економічне регулювання, може спричинити нестачу коштів для належного забезпечення таким благом.

Підфункція економічного регулювання також тісно пов'язана із функцією монопольного вираження та представлення загальних економічних інтересів усього суспільства та її підфункціями. ДРЕ є цілеспрямованим впливом на структурні складові економіки країни та параметри їх динаміки задля досягнення поставлених цілей. Тобто формування цілей для підфункції економічного регулювання, без яких неможлива її реалізація, проявляється через підфункцію монопольного вираження економічних інтересів суспільства як цілого. ДРЕ не може відбуватися поза межами відносин, де основними суб'єктами є домогосподарства, підприємства та держава. Окрім вираження економічних інтересів суспільства як цілого, держава повинна представляти ці інтереси в ситуаціях взаємодії вищезазначених суб'єктів. Таким чином, цілі реалізації підфункції економічного регулювання доносяться до суб'єктів економіки через підфункцію представлення загальних економічних інтересів суспільства. Держава, реалізуючи економічне регулювання відносин між суб'єктами економіки, представляє в них інтереси суспільства як цілого.

Забезпечення загальних інтересів суспільства державою відбувається у певному інституційному середовищі, де економічні інтереси суспільства як цілого, інтереси окремих громадян та суб'єктів господарювання не співпадають безпосередньо. Вони поєднуються через складну і внутрішньо суперечливу систему економічних відносин [4]. Враховуючи те, що особисті інтереси членів суспільства часто суперечать інтересам суспільства як цілого, підфункція економічного регулювання не може реалізовуватися без одночасної реалізації підфункцію контролю за дотриманням встановлених правил і норм економічної діяльності та підфункцію здійснення економічних санкцій у випадку порушення таких правил і норм.

Важливим результатом аналізу економічних функцій держави як носія інтересу суспільства як цілого на основі концепції сумісно-розділеної діяльності, а також розкриття ДРЕ як підфункції економічного регулювання в межах функції задоволення економічних потреб суспільства як цілого, є обґрунтування комплементарного характеру взаємодії ринкового механізму та державної регуляції. Приватні інтереси членів суспільства не можуть адекватно задовольнитися на ринку без реалізації економічних функцій держави в якості носія інтересів суспільства як цілого.

Зведення наукової дискусії до нормативних меж нібито антагоністичної взаємодії ринку та держави, а також узагальнення практики такої взаємодії у так званих "провалах" ринку та держави, викривляють економічну дійсність (у тому числі сутність держави та ринку). Саме тому можливим є посилення активності держави в реалізації її функцій як носія інтересів суспільства загалом поряд з одночасним розвитком справедливих ринкових відносин на основі принципів рівності, справедливості та інклюзивності.

Сама лібералізація економічних відносин відбувається, як наслідок, виконання державою своїх економічних функцій. Для певних конкретних кроків лібералізації національної економіки необхідно є реалізація економічних функцій держави та їх підфункцій відповідно до їх суті. На практиці відбувається наступне: (1) суспільство виражає свій інтерес в певній лібералізації економічних відносин через державу як носія загального інтересу суспільства; (2) держава представляє

даний інтерес; (3) держава реалізовує регулювання економіки через зміну умов функціонування ринкових відносин; (4) держава контролює виконання нових ліберальних умов та карає у випадку їх порушення. Важко нівелювати роль держави в лібералізації, розглядаючи останню в такому ракурсі. Як справедливо зазначив К. Поланьї, ті, хто вимагає "менше уряду", насправді виступають за інший уряд, і нерідко за такий, що сприяв би або їм безпосередньо, а бо ж їх покровителям [10].

Непослідовність неоліберальної концепції, що виступає за зменшення ролі держави в економіці, вражає своєю очевидністю. "З одного боку, мейнстрім не терпить державних інтервенцій, а, з іншого, теорія, слідом за економічною практикою, змушена постійно розглядати питання стимулювання сукупного грошового попиту, проблеми зайнятості, грошову і промислову політику, інші аспекти функціонування народного господарства" [3, с. 399]. Виходить так, що для ефективного функціонування ринку важливою умовою є адекватна реалізація підфункції економічного регулювання.

Таким чином, ДРЕ, проявляючись у реалізації підфункції економічного регулювання, має бути направлене на створення справедливих умов функціонування ринкового механізму, де приватні інтереси членів суспільства будуть задовольнитися максимально та в межах адекватного їх поєднання.

Водночас справедливою є констатація факту, що на практиці діяльність держави часто іде в супереч із сутнісними функціями держави як носія загального інтересу суспільства. Однак це може виступати аргументом проти застосованого нами підходу до переосмислення ДРЕ в контексті економічних функцій держави як носія загальних інтересів суспільства. Як було показано, цей підхід розкриває сутність держави, яка має на меті організувати процвітаюче суспільство, де суперечності приватних інтересів не руйнують його, оскільки над ними постають інтереси суспільства як цілого. Саме цим визначається природа та первинне призначення держави. Тому щоб розв'язати начебто надмірну ідеалізацію описаної нами концепції, варто розглянути власні та вмінені функції держави. Це дозволить зрозуміти, що є первинним і чому недосконалість ДРЕ на практиці не є аргументами проти активної ролі держави.

Як зазначає А. Гриценко, "власні функції витікають із суті і ролі держави, включають в себе основні і похідні функції, а вмінені надаються державі зовні не у відповідності до її власних функцій". Вмінені функції можуть суперечити суті держави та часто викривляють і деформують державні механізми. Тому держава може стати інструментом реалізації корпоративно-приватних інтересів, які суперечать інтересам суспільства, та виконувати функцію забезпечення економічних переваг певним групам. Реалізація цієї вміненої держави, але природно не властивої їй, функції приводить до порушення економічної рівноваги, формування диспропорцій і різних деформацій [4]. Деструкція держави через вмінені функції в тих чи інших проявах має місце в усіх країнах світу. Вирішення даної проблеми вимагає певних стабілізуючих політичних та соціально-економічних механізмів, які протидіють дискредитації держави як носія інтересу суспільства загалом. Необхідною є наявність прозорості, справедливості та рівноправності політичних та економічних відносин, що стосується участі членів суспільства у державній владі та економічному житті. Демократичні засади, доступність правдивої інформації та справедливе судочинство повинні розривати порочне коло "влада — багатство — влада" і цим самим сприяти реалізації власних економічних функцій держави як носія загального суспільного інтересу.

Важливо усвідомити нелогічність негативного ставлення до держави в її сутнісному контексті. Потрібно відрізнити суть та потенціал реалізації власних функцій держави від реальних проявів її діяльності на практиці.

Ідеальної реалізації функцій держави як носія загальних інтересів суспільства не може бути, так само, як ідеальних людини, ринку та суспільства. Суспільство має прагнути побудувати державу в якій саме власні сутнісні функції будуть визначати реальну практику державного втручання в суспільне життя. Варто розглянути аналогію співвідношення сутнісного призначення та реального застосування медицини. В медичних закладах реєструється чи не найбільша кількість смертей та погіршень стану здоров'я, які інколи зумовлюються помилками лікарів. Останні часто є корумпованими і не виконують свої обов'язки в належній мірі. Водночас на забезпечення медичної системи люди платять податки та здійснюють інші платежі. Однак вищенаведені факти не можуть бути обґрунтуванням негативного ставлення до медицини, без якої було би ще гірше. Як у випадку медицини, так і у випадку держави, ми маємо прагнути нівелювати негативні прояви на практиці, спираючись на їх власні сутнісні функції.

Часто апологети ринкового механізму порівнюють державу на практиці із ринковим механізмом в теорії. Аргументація звучить так, що держава є корумпованою, бюрократизована, керується олігархами тощо, а ринок є ефективним, що нібито доведено наукою. По-перше, математичні моделі спрощують складну економічну реальність до такої міри, що часто втрачають практичну значущість. Можна багато дискутувати про перенесення методів точних наук на об'єкти дослідження гуманітарних, що в деяких випадках є виправданим, але соціальний рух матерії є значно складнішим та менш прогнозованим, ніж об'єкти дослідження точних наук. І тут потрібно бути обережним з висновками. По-друге, якщо ми порівнюємо концептуальні моделі, тоді потрібно продовжувати говорити про них, а якщо ми говоримо про реальну практику, то потрібно і далі говорити про реальну практику. Теоретичний та емпіричний рівні безперечно є зв'язаними і чим сильніше вони взаємодіють, тим краще. Але коли вдумано модель ефективної національної економіки (із вдуманою моделлю ефективних ринків) порівнюють із реальними проявами ДРЕ, то це є грубою дослідницькою помилкою. І якщо співвідносити ринок із реальними негативними сторонами ДРЕ, то потрібно вказувати також недоліками реальних ринків, наприклад: (1) вищезазначені дисфункції ринку; (2) нерівномірність розподілу благ; (3) безвідповідальність суб'єктів ринку (криза 2008 року); (4) продаж наркотиків, людських органів тощо. Порівнюючи інтелектуальні об'єкти світогляду потрібно дотримуватися принципу симетричності застосування логіки міркувань.

Дж. Стігліц справедливо зазначив, що неолібералізм — це "збірна солянка ідей, що базуються на уявленні фундаменталістів про те, що ринки — це саморегульовані системи, які ефективно розподіляють ресурси, а також добре слугують інтересам суспільства". Вчений також наголосив, що неоліберальний ринковий фундаменталізм завжди був політичною доктриною, яка обслуговувала відповідні інтереси і ніколи не підтримувалася ні економічною теорією, ні історичними досвідом [13]. Зважаючи на це, неважко дійти висновку, що реальною метою неолібералізму є: (1) усунення бар'єрів на шляху капіталу, товарів, послуг та робочої сили; (2) перерозподіл функцій та прибуткових об'єктів власності з державного сектору у приватно-корпоративний; (3) пом'якшення вимог щодо оподаткування, природокористування, екології, захисту прав робітників та споживачів тощо.

Розвинені країни, ТНК та МО (СОТ, МВФ, СБ та ін.) активно пропагують ідеї неолібералізму, що породжує серйозні проблеми. Водночас у світі спостерігається зростання руху протекціонізму та локалізації, в основі чого лежать як популістські, так і науково-обґрунтовані погляди. Можливі три варіанти розвитку (пануючі тенденції поряд з винятками):

1. Поточна неоліберальна доктрина залишатиметься основою економічної політики. Як наслідок: (1) ТНК будуть продовжувати нав'язувати свою політику державам з метою оптимізації свого функціонування через підкупи, фінансування виборів, шантаж, лобіювання тощо; (2) розвинені країни будуть іти на компроміс із ТНК, а фактично будуть під його впливом, а також використовуватимуть їх та міжнародні організації (СОТ, МВФ, СБ тощо) для просування своїх інтересів у нерозвинутих країнах, посилюючи нерівномірність розподілу вигоди від глобалізації серед країн та верств населення (в тому числі у розвинутих країнах); (3) нерозвинуті країни будуть страждати від діяльності ТНК, розвинених країн та МО без адекватних альтернатив супротиву; (4) зростатиме табір противників неоліберального глобалізму, на фоні розквіту популізму та посилення ризиків військових та економічних війн; (5) загострюватимуться усі існуючі проблеми, як-от: соціально-економічна нерівність в масштабах планети та окремих держав, бідність, забруднення навколишнього середовища, розбалансованість геополітичних сил тощо; (6) стрімко падатиме і до того слабка довіра до міжнародних інститутів, які мали би забезпечувати інклюзивний та справедливий глобальний розвиток.

2. Лібералізація буде значно поглиблюватися і держава в економіці буде відігравати пасивнішу роль. У найближчому майбутньому це є малоімовірним, враховуючи наявні тенденції та геополітичні настрої. Однак, якщо так відбуватиметься, то сценарій буде схожим до того, що описаний у пункті вище, але із більш жорсткими його проявами.

3. Роль національної держави в економіці зростатиме. Соціально-економічна політика, ймовірно, апелюватиме до необхідності захисту соціальних, економічних, екологічних, геополітичних та інших інтересів національного суспільства із орієнтацією на самобутність соціально-економічної системи та нівелювання негативного впливу глобальних процесів. З одного боку, такі держави можуть формувати досить агресивну політику, де матимуть місце торгові війни, протекціонізм, військові та дипломатичні конфлікти, закриття ринків, ізоляція країни або груп країн, формуватимуться локальні об'єднання держав та ін. З іншого боку, бажаючи захищати інтереси свого суспільства, держави можуть вдаватися до спроб побудови справедливого інклюзивного глобального простору, що є максимально вигідним сценарієм розвитку для людства.

У контексті останнього, вітчизняний економіст О. Білорус зазначив, що "перед людством постають нові історичні та стратегічні імперативи: 1) зупинити хаотичний, некерований розвиток світу; 2) створити ефективну систему управління світовим розвитком як єдиною системою; 3) створити реальний "глобальний уряд", глобальний парламент і глобальний суд; 4) розробити та прийняти Глобальну Конституцію Світу; 5) розробити та прийняти Глобальну стратегію та довгострокову програму розвитку нової інтегрованої світ-системи, базованих на ноосферних принципах розвитку та поступовому переході до глобальної нооекономічної системи світу" [1, с. 85].

Водночас це не применшує важливості ДРЕ, а лише вимагає його трансформації. По-перше, становлення адекватної системи глобальної взаємодії, займе як мінімум не одне десятиліття, якщо і відбудеться взагалі. І поки цього не відбулося, ДРЕ є важливою підфункцією в межах економічних функцій держави як носія інтересів суспільства як цілого, а особливості неоліберального глобалізму лише підсилюють роль ДРЕ. По-друге, реалізація вказаних стратегічних імперативів може відбутися лише в результаті співіснування та пристосування ДРЕ різних країн, а не його усунення. Саме переслідування національних інтересів в межах

ДРЕ та безальтернативність глобальних процесів зумовляють становлення нового глобального порядку. Потретьє, нова система не буде централізованою і, швидше за все, ДРЕ на національному рівні просто інтегрується в загальну систему глобального регулювання економіки. Відбудеться трансформація форм і проявів економічних функцій держави як носія загальних інтересів суспільства та їх інтеграція в глобальну систему, але вони точно не зникнуть і не втратять актуальності до поки на планеті будуть відбуватися соціально-економічні взаємодії між людьми.

Імперативи, описані вище, є перспективами дуже далекого майбутнього, які можливо людство і не досягне. Очевидним є те, що в найближчі десятиліття світ переживатиме складні трансформації із дуже значними ризиками входження в глухий кут. У сучасних умовах підвищення ролі впливу зовнішніх факторів ДРЕ, зменшення ролі суб'єктності національних держав та розбалансування інституційних основ ДРЕ, необхідними є такі напрями трансформації останнього: (1) підвищення рівня суб'єктності держави як носія загальнонаціонального інтересу, (2) забезпечення інституційних основ інклюзивного глобального розвитку на принципах рівноправності, справедливості та прозорості, (3) нейтралізація негативного впливу на національну соціально-економічну безпеку, здійснюваного міжнародними суб'єктами.

ВИСНОВКИ

Серед основних висновків дослідження варто виділити такі: (1) неоліберальна концепція є теоретично слабкою для адекватного її застосування на практиці; (2) сутність держави проявляється в її ролі як носія інтересів суспільства як цілого, які не є простим зведенням індивідуальних вподобань; (3) концепція сумісно-розділеної діяльності дозволила показати комплементарність ринкового механізму та державної регуляції, тому можливим є одночасне зростання ролі держави та розвитку ринкових відносин, які не можуть ефективно функціонувати без належного виконання сутнісних функцій держави; (4) ДРЕ по своїй суті є реалізацією однієї підфункції в системі економічних функцій держави як носія загальних економічних інтересів суспільства, яка розкриває сутність держави як такої, а не узагальнює практику; (5) реалізація вміненої функції держави, яка відмінна від її власної функції, може зумовлювати ряд негативних наслідків в економіці, але це не може виступати аргументом проти ДРЕ; (6) глобалізація, ймовірно, продовжуватиметься і в далекому майбутньому сформує нову систему глобальної взаємодії з інтегрованим в неї ДРЕ; (7) неоліберальний глобалізм вимагає трансформації ДРЕ для підвищення рівня суб'єктності держави як носія загальнонаціонального інтересу, забезпечення інституційних основ інклюзивного глобального розвитку та нейтралізації негативного впливу глобалізації на національну економіку.

Література:

1. Білорус О.Г. Економічна глобалістика. Світ-система глобалізму: монографія / О.Г. Білорус; Ун-т "Україна". — К., 2016. — 536 с.
2. Гальчинський А.С., Єщенко П.С. Економічна теорія: [підручник] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко. — К.: Вища шк., 2007. — 503 с.
3. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & Государство: экономическая дилемма. — М.: Весь Мир, 2014. — 480 с.
4. Гриценко А.А. Модернізація політико-економічних функцій держави // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. — Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. — 2013. — С. 487—490.
5. Єщенко П. Криза української економіки і як із неї вийти / П. Єщенко // Економічна теорія. — 2016. — № 4. — С. 33—50.

6. Колодко Г.В. Новий прагматизм, або економіка помірності / Г.В. Колодко // Економіка України. — 2013. — № 11. — С. 13—28.
7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с англ. 11-го изд. — К.: Хагар-Демос. — 1993. — 785 с.
8. Перехідна економіка: підручник / За ред. В.М. Гейця. — К.: Вища школа, 2003. — 591 с.
9. Поланьї Карл. Великая трансформация: Политическое и экономическое истоки нашего времени / Пер. с англ. А. Васильева и А. Шурбелева, под общ. ред. С.Е. Федорова. — СПб: Алетейя, 2002.
10. Райх Роберт. Врятувати капіталізм. Як змусити вільний ринок працювати на людей / Роберт Райх; пер. з англ. Роман Корнута. — Київ: Наш формат, 2018. — 288 с.
11. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика, 18-е издание: Пер. с англ. — М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2010. — 1360 с.
12. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. — К.: Основи, 1998. — 854 с.
13. Трофимчук О.А. Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці / О.А. Трофимчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. — Вип. 8. — 2014.

References:

1. Bilorus, O.H. (2016), *Ekonomichna hlobalistyka. Svit-systema hlobalizmu* [Economic globalism. The world system of globalism], Un-t "Ukraine", Kyiv, Ukraine.
  2. Hal'chyns'kyj, A.S. and Yeschenko P.S. (2007), *Yeschenko P.S. Ekonomichna teoriia* [Economic theory], Vyscha shk., Kyiv, Ukraine.
  3. Hrynberh, R.S. and Rubynshtejn, A.Ya. (2014), *Individuum & Hosudarstvo: ekonomycheskaia dylemma* [Individual & State: An Economic Dilemma], Ves' Myr, Moscow, Russia.
  4. Hrytsenko, A.A. (2013), "Modernization of political and economic functions of the state", *Sotsiologhiia ta suspil'stvo: vzaemodiia v umovakh kryzy* [Sociology and society: interaction in a crisis], KhNU imeni V.N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.
  5. Yeschenko, P. (2016), "The crisis of the Ukrainian economy and how to get out of it", *Ekonomichna teoriia*, vol. 4, pp. 33—50.
  6. Kolodko, Hzh.V. (2013), "New pragmatism, or the economy of moderation", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 13—28.
  7. Makconnell, K.R. and Briu, S.L. (1993), *Ekonomyks: pryntsyupy, problemy y polityka* [Economics: principles, problems and politics], Khahar-Demos, Kyiv, Ukraine.
  8. Hejets', V.M. (2003), *Perekhidna ekonomika* [Transition economy], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.
  9. Polan'y, K. (2002), *Velykaia transformatsiia: Polytycheskye y ekonomycheskye ystoky nasheho vremeny* [The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time], Aletejia, St.Petersburg, Russia.
  10. Rajkh, R. (2018), *Vriatuvaty kapitalizm. Yak zmusyty vil'nyj rynek pratsiuvaty na liudej* [Save capitalism. How to make the free market work for people], Nash format, Kyiv, Ukraine.
  11. Samuel'son, P.E. and Nordkhaus, V.D. (2010), *Ekonomyka* [Economics], ООО "Y.D. Vyl'iams", Moscow, Russia.
  12. Stihlits, Dzh.E. (1998), *Ekonomika derzhavnoho sektora* [Public sector economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
  13. Trofymchuk, O.A. (2014), "The evolution of theoretical views on the role of the state in the economy", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii: ekonomichni nauky*, vol. 8.
- Стаття надійшла до редакції 22.05.2020 р.*